

SÂSÂNİ İMPARATORLUĞU'NUN DEVLET YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nasır NİRAY*

ÖZET

Sasaniler tarihi üzerinde duran ve bu konuda çalışmalar yapan tarihçilerin hemen hemen hepsi, İslamiyet'in İran'a gelişini ve bu yeni dinin İran toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında yarattığı önemli değişiklikleri göz önünde bulundurarak, İran tarihini, İslamiyet'ten önce ve İslamiyet'ten sonra olmak üzere iki döneme ayırmışlardır.

İslamiyet'ten önceki Sasaniler dönemine baktığımızda kast sistemini andıran sınıfsal bir toplum yapısının var olduğunu görmekteyiz. Aristokratlar, bozorgan (büyükler), ruhaniler (din adamları), debiran (katipler), dihganan (orta boydaki toprak sahipleri), köylüler ve köleler Sasani Devrinin en belirgin sınıfları idi. Adı geçen sınıflar aşılması pek zor olan sınırlarla birbirlerinden ayrılmışlardı ve bir alt sınıftan yukarı bir sınıfa geçmek imkansız hale getirilmişti.

O tarihlerde İran'da yarı feodal ve yarı kölelik düzeni hakimdi. Ülkenin doğusu ve kuzeyinde kölelik düzeninin kalıntıları varolmakla birlikte feodal sistemin geliştiği ve günden güne güçlendiği göze çarpmaktaydı. Bunun yanında, batı ve güney bölgelerinde ise kölelikten feodalizme geçiş daha ağır tempoda cereyan etmekteydi. Ekonomik düzenin bütün yükü bu döneminin en kalabalık sınıfını oluşturan köylülerin omuzlarındaydı. Köylüler tarımsal üretimde verdikleri emeğin karşılığında düşük bir pay almakta ve bu pay günden güne azalmaktaydı. Buna göre köylüler, sömürülen bir sınıf olarak, devlet ve merkezi hükümete karşı yapılan ayaklanmalarda en ön saflarda yer almıştır.

Sasani döneminin egemen dini Zerdüştilikti. Bu din ilk başlarda bir çok insancıl amaçlar gütmesine rağmen devletin resmi dini olarak kabul edildikten sonra bir baskı unsuru haline dönüşmüştür. Zerdüştiliğin yanı sıra ve ona bir tepki olarak Manizm, Mezdekizm, Zervanilik gibi dinler ortaya çıkmış ve geniş halk kitleleri arasında rağbet görmüşlerdir. Mezdekizm halkçı ve devrimci niteliğinden dolayı İslamiyet'in gelişinden sonra Arap egemenliğine karşı yapılan halk hareketlerinin bir çoğunun ideolojisini oluşturmuştur.

ABSTRACT

Almost all of the historians who focus on Sasany history separate Anatolia history as before Islam and after Islam attracting attention the effect of Islam on socio-economic and cultural life of Anatolia.

When it is looked to the period of before Islam Sasany, it is seen that there was cast system. Aristocrats, Bozangon, Spritis, Debiran (clerks), Dihganan (people who own middle scale soil), peasants and slaveries are the most evident classes of Sasany. These classes separated strictly from each other and it was impossible passing from a lower class to upper class.

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi İ. İ. B. F. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

In that times, in Anatolia semi-feodal and semi-slavery order dominated. Together with remnant slavery order in east and north of country, feodal system developed and was being stronger day to day. In addition to that, in west and south regions passing from slavery to feodalism was more slowly.

In Sasany period, the most crowded class was peasants and for this reason responsibility of economic order over these persons. Peasants took the little share contrast to their working and this sharing had decreased day to day. According to this, peasants as a exploited class, in rebellion to the state and central government took place on the front.

Dominant religion of Sasany period was Zerdush. Although early periods this religion had many humanistic goals, when it was official religion of the state had transformed to as pressure vehicle. Behind Zerdush and also the reaction to it, Manism, Mezdecism, zervany religions came out and accepted by public. Mezdecism was populist and revolutionist, for this reason after Islam, was being ideology of public actives which done contrast to Arab hegemonies.

GİRİŞ

Sâsâni İmparatorluğu'nun (M.Ö. 226-641) sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında önemli değişikliklere neden olan Arap saldırısını ve dolayısı ile İslamiyet'in yakın doğuya gelişini bir eksen olarak kabul ettiğimizde, İran tarihini, İslamiyet'ten önce ve İslamiyet'ten sonra olmak üzere iki devreye ayırmak sanırız yanlış bir ayırım olmayacaktır. Tarihçiler ve sosyal tarihçiler İslamiyet'ten önceki Sâsâni Tarihi üzerinde durduklarında ona başlangıç olarak yabancı kaynaklarda Persler diye tanımlanan Hahâmeneşi Devletinin kuruluşunu kabul etmişlerdir. Öte yandan aile yapısı, sosyal sınıfların yapısı, örf ve âdetler ve bunlara benzer diğer olguları sosyolojik açıdan incelediklerinde daha ileriye giderek Sâsâniler zamanındaki gelişmeleri dikkate almışlardır. Bu arada Hahâmeneşiler devresinden önceki devirleri o devirlerde yazılı tarih olmadığı gerekçesiyle silip atmanın ve o devirlerdeki sosyal ve tarihsel olayları yokmuş gibi inkar etmenin yanlış bir yaklaşım olduğunu da unutmamak gerekir. Hahâmeneşilerden önce, sınıf ve tabaka temeline dayanmayan ve kendine özgü ilişkiler çerçevesinde kan bağı üzerine kurulu bir toplumun olduğu da bir gerçektir¹.

Ünlü tarihçi Herodot, Persleri 10 veya 12 kabileye ayırmıştır. Ona göre bu kabileler bir kaç dudmandan² ve her dudman da birkaç aileden oluşmaktaydı³.

Hahâmeneşi Devletinin kuruluşu nedeni ile meydana gelen toplumsal gelişmeler sonucu, Dudman (Kabile)'a dayalı bir toplumsal düzenden sınıfa

¹ Nasır Niray, "İslamiyet'ten Önce Oluşan Sosyal Yapıların Şiilik Adı Altında İslamiyet'e Yansıması", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2000, s.136

² Dudman kanbağına dayalı birkaç ailenin toplamı anlamına gelmektedir.

³ Murtaza Ravendi, Tarih-i Tahavvlati İçtimai (Sosyal Gelişmeler Tarihi) Tahran, 1979, s.148

dayalı bir düzene geçilmiştir. Bu arada Dudman başkanları elde ettikleri geniş arazi ve toprakları sayesinde iktisadi ve siyasi üstünlüklerini muhafaza edebilmişlerdir. Buna göre Hahâmeneşi Devletinin kuruluşu ile birlikte ortaya çıkan merkezi otorite sonucu, kabileler arasındaki bağımsızlık ortadan kalkmıştır. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı kabileler arasındaki eşitlik ilkesini de zayıflatmış ve kabile başkanlarını eski güçlerini koruyabilmek için daha çok servet ve toprak elde etmeye yöneltmiştir. Hahâmeneşi Devleti genişledikçe toplumda meydana gelen değişiklikler daha geniş boyutlar kazanmıştır. Bu ortamda başkanların değeri, daha büyük kabilelerle olan kan bağına değil elinde bulundurduğu servet ve toprağa bağlı tutulmuştur.

Bu durum zaman geçtikçe kan bağı ve soya dayanmayan bir takım ailelerin yönetici sınıfına girmelerine neden olmuştur. Merkezi otoritenin Hahâmeneşi Şehenşahlarının eline geçmesi ve gün geçtikçe gelişen üretim araçlarının belirli ailelerin elinde toplanması, zaten kendini gösteren sınıfsal farklılaşmaları daha da derinleştirmiştir. Hahâmeneşi Devletinin kuruluşunda pek dikkat çekici olmayan bu uçurum, egemenlik alanının genişlemesi ve devletin tamamen yerleşmesi sonucu günden güne belirginleşmeye başlamıştır. Bu egemenlik sayesinde yeni yollar yapılmış, sosyal ve iktisadi güvenlik sağlanmış, dolayısı ile tarımcılık ve el sanatları ilerlemiş; buna bağlı olarak da gelişmelerden payını alan güçlü bir tüccar ve toprak sahibi sınıfı ortaya çıkmıştır. Sosyal sınıflar arasındaki bu farklılaşma Hahâmeneşi Padişahı Daryuş (M.Ö. 522) zamanında tam belirgin bir hale gelmiştir. Bu devirde toplum, genel olarak 5 sosyal sınıfa ayrılmıştır:

- 1- Aristokratlar
- 2- Moğan (Ruhban sınıfı)
- 3- Çiftçiler
- 4- Tüccar
- 5- Esnaf

Herodot, o günlerdeki durumu şu cümle ile özetlemiştir. “Sasaniler sokakta karşılaştıklarında öpüşmeyi adet haline getirmişlerdir. Eğer karşılaşan kişiler birbirinden farklı sınıflara bağlı iseler aşağı sınıftan olan kimse yukarı sınıfa dahil kişinin ayağını öper”⁴.

⁴ A.k., s. 150

Konuyu şu şekilde özetlememiz mümkündür. Toplumdaki sınıflar arasında var olan farklılaşmaya rağmen, toplumun maddi ve manevi kültürü her gün gelişmekte; çeşitli sanat dalları, felsefe, mantık, din ve tıp dersleri veren okulların peş peşe açıldığını görmekteyiz.

Toplum gelişme ile çürümeyi bir arada yaşamaktadır. Toplumsal çürümeler, daha sonraları Arapların Hahâmeneşi Devleti üzerinde kolaylıkla egemenlik kurmaları için gereken ortamı hazırlamışsa da yeni yeşeren İslam medeniyeti Sâsâni kültür ve medeniyetinin etkisini sürekli taşımıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, normal halk kitlesi ile soylular ve aristokratlar arasında aşılması imkansız sınırlar mevcuttu; her sınıfın kendine özgü giyinme tarzı, evi, atı, eşi ve hizmetçisi vardı. Hiçbir sınıf kendisi için uygun görülen çerçevenin dışına çıkamazdı. Ünlü tarihçi Arthur Christensen'e göre o günkü Sâsâni düzeni iki temel üzerine oturmuştu. Önceleri kan bağı (soy) ve daha sonraları mülkiyet ve servet⁵.

II. SÂSÂNİ DEVLET YAPISI

Sâsâni toplumunun devlet yapısını üç ana başlık altında mütalaa etmek mümkündür:

- a. Sosyal sınıflar
- b. Ekonomik düzen
- c. Dini inançlar

A. Sosyal Sınıflar

Sâsâni döneminin en yüksek sınıfı, Aristokratlar sınıfı idi. Bu sınıf, küçük şahlar, yerel valiler, hudut koruyucuları ve eski arya kabilelerinden kalan yedi aileden oluşuyordu. Bu yedi ailenin isimleri şunlardı:

- 1- Sasaniler
- 2- Soren Pehlu
- 3- Geren Pehlu

⁵Arthur Christensen, İrander zamane Sasanian (Sasaniler zamanında İran), Tehran, 1961, s. 270

4- Espehbod Pehlu

5- Espend yar

6- Mehran

7- Rik⁶

Bu ailelerden birincisi, yani Sâsâniler hükümeti ellerinde tutuyorlardı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz sınıfın dışında toplumsal yapı aşağıdaki şekildeydi:

1- Bozorgan (Büyükler):

Bu sınıf, genellikle devlette yüksek mevkileri bulunan bürokratları içermekteydi ve ara sıra bakanları da çıkarmaktaydı. Bunlar çoğunlukla şahların değiştirilmesinde de etkili oluyorlardı

2- Mobedan (Ruhaniler):

Sâsâni sınıfsal hiyerarşi içerisinde üçüncü sırayı Mobedan sınıfı almaktaydı. Mabadlerin hemen hemen hepsi Azarabadegan⁷ bölgesinde yaşayan Moğan kabilesinden seçilirdi. Moğ kelimesi yıldız veya ateşe tapan manasına gelmektedir ve kabile genellikle astroloji ve takvim bilminde söz sahibiydi. Bu sınıf kendi içerisinde de üç tabakaya ayrılmaktaydı.

a) Hirbozan :

Bu sınıfın en üst düzeyini temsil ederler ve sarayda yaşarlardı. Bunların görevi ateşkede (ateşi devamlı yanan tapınak) leri korumaktı⁸.

b) Mobezan :

Bu tabakanın başı ve temsilcisi sarayda yaşar ve şah tarafından seçilirdi. Bunların görevi din adamlarının azillerini ve atamalarını yapmak ve dini

⁶ A.k., 36

⁷ Bugünkü Azerbeycan bölgesi.

⁸ A. Zeryab, "Part Devresinin Yedi Büyük Ailesi", Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Tarih Grubu Yazısı, Birinci Cilt, Sayı 2, Tehran, 1977.

hükümlere yorum getirmektir. Ayrıca bunlar şahların seçiminde de oy sahibiydiler.

c) Moğan :

Ruhani sınıfın en alt tabakasıdır. Bunlar şehir ve köylerde din ve yargı konularında hüküm verir; bütün gereksinimleri de yaşadıkları şehir veya köyün halkı tarafından karşılanırdı. Bunların maddi durumu diğer tabakalara göre daha düşük ve orta sınıf seviyesindeydi⁹.

3- Debiran (Katipler):

Bu sınıfın genel durumu hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Taberi tarihinde belirtildiğine göre bunların görevi katiplik ve devlet bürokrasisindeki işleri düzenlemektir. Bütün yazışmalar onlar tarafından yapılırdı. Savaşlarda bile şahın yanında olurlar ve acil olarak yapılması gereken idari işlemleri yürütürlerdi. Bu sınıfın yüksek mevkide olanları zengin sayılırlardı.

4- Dihganan (Orta boydaki toprak sahipleri):

Sâsâniler devrinden önce de yaşayan bu sınıf rejimin toplumdaki temel dayanağını teşkil etmekteydi. Onların ana görevi babalarından miras aldıkları topraklar üzerinde dirlik ve düzeni sağlamaktır. Bunlar büyük savaşlara katılmaz yalnız savaş zamanında sorumlu oldukları toprakları korurlardı. Barış zamandaki görevleri ise kendi bölgelerinde devletin temsilcisi rolünde vergi toplamak ve devlet işlerini yürütmektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi devamlı savaş halinde olan devlet, savaşın yol açtığı masrafları karşılamak için halktan sürekli vergi topluyordu. Sâsâni padişahı Kubat (488-531) ve I. Hüsrev zamanında, vergi toplama işini kolaylaştırmak için birtakım düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelerden sonra Dihganların konumu daha da önem kazandı. Şahlar bu sınıfı kendi egemenliği altında tutmak ve memnun etmek için çeşitli bahanelerle bunlara toprak dağıtır ve hazineden bağışta bulunurlardı. Orduda hizmet veren ikinci dereceli komutanlar da genellikle bu sınıfa bağlı kişiler arasından seçilirlerdi. Araplar İran'a saldırdıkları zaman birçok vilayetin savunmasını Dihganlar yapmışlardır.

Burada önemli bir noktayı belirtmemiz gerekiyor. Daha önce de değindiğimiz gibi Dihgan sınıfı Sâsâni toplumunun orta sınıfını oluşturmaktaydı ve bunun sonucu olarak da hem ülkenin savunmasında hem de İran halkının örf,

⁹ Khosrov Khosrevi, Mazdek, Tehran, 1980, s. 42.

adet, edebiyat ve kültürünü korumakta önemli rol oynamışlardır. Arapların İran'a gelişlerinde, Sâsâni düzeninin doğurduğu hoşnutsuzluk nedeni ile bu sınıf Arapların vaatlerine kanarak sorumlu oldukları bölgeleri görünüşte, Araplara teslim etmişler ve Araplar da, Haraç¹⁰ karşılığı söz konusu bölgelerin yönetimini onlara vermişlerdir. Onlarda merkezi Arap egemenliğine bağlı olmakla birlikte kendi topraklarını eskiden sürdürdükleri sistem içerisinde yönetmiş ve İran kültür ve edebiyatının yok olmasını önlemişlerdir.

5- Köylüler:

Sâsâni düzeninin en kalabalık sınıfını köylüler oluşturmaktaydı. O tarihlerde İran'a hakim olan yarı kölelik ve yarı feodal sistemin bütün yükü bu sınıfın omuzlarındaydı. Köylüler tarımsal üretimde, verdikleri emeğin karşılığında çok düşük bir pay almakta ve bu pay da her geçen gün azalmaktaydı. Buna göre köylüler, sömürülen bir sınıf olarak devlet ve merkezi hükümete karşı yapılan ayaklanmalarda en ön safhalarda yer almışlardır. Öte yandan komşularla yapılan devamlı savaşlarda da en çok can kaybına uğrayan yine bunlar arasından seçilen askerlerdi. Savaşların sonucu ister yenilgi olsun, ister zafer bu kitleyi etkilemediği için, genellikle savaş alanlarında pek başarı göstermek istemiyorlardı. Birinci Khosrov (Hüsrev) zamanında köylüler, kölelerle birlikte ve hemen hemen aynı şartlar altında tarımda çalışmakta; ancak köleler kadar itibar görmekteydiler. Bu dönemde, Sâsânilerin ünlü Padişahı Enuşirvanın, tarımcılıkta yaptığı düzenlemelere rağmen, köylü sınıfı ile köleleri birbirinden ayıran çizgiyi bulmak hemen hemen imkansızdır. Köylülerin sosyal ve ekonomik hakların koruyucu bir kanun ve yönetmeliğe rastlamak mümkün değildir. O dönemde yaygın olan dini ve sosyal kurallar da köylülerin toprak sahibi olmalarını engellemekteydi. Bu engeller Mezdekizm hareketinin başlaması ile birlikte ortadan kalktıysa da I. Khosrov verdiği bir emirde "halk kitlesinin, mevkii sahibi sınıflarla, ortaklık yapmalarını önleyin" demektedir¹¹. Tarihi kaynaklar, köylülerin Enuşirvan'ın yaptığı düzenlemelerden sonra, kısıtlı da olsa bazı haklara kavuştuğunu göstermektedir. Tarihçi İbni Meskuye, "Enuşirvan Hakkında Bazı Notlar" adlı eserinde Enuşirvan'ın şöyle bir hüküm verdiğini yazmaktadır. "Onlara (köylülere) emekleri ile ürettikleri ürünlerden biraz verelim ki bölgelerinin imarında kullansınlar ve böylece milli servet vergileri artsın ve biz de ordumuzun masraflarını bu vergilerden karşılayalım"¹².

Köylüler arasında bazı ayrıcalıkları olan küçük bir tabaka dikkati çekmez. Bergigeran-i-Azad (Hür çiftçiler) adı verilen bu tabaka kendi mülkiyetlerinde olan küçük toprakları ekmekte ve elde ettikleri ürünlerle

¹⁰ Haraç: Bir çeşit vergi

¹¹ İbni Meskuye, Enuşirvan Hakkında Bazı Notlar, Tarihsiz, s. 22

¹² A.k., s. 28

hayatlarını sürdürmekte ve bunun karşılığında da devlete belli bir oranda vergi ödemektedirler. İslami kaynaklarda bu tabakanın adı Fellah olarak geçmekte, normal köylüler ise Ekar adı ile anılmaktadır¹³.

6- Köleler:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sâsâniler devrinde yarı kölelik ve yarı feodal bir düzen hüküm sürmekteydi. Aristokrat sınıfın çok sayıda kölesi vardı. Köleler barış zamanında köylülerle birlikte tarımda çalışıyor ve savaş zamanında ise cephenin ilk hatlarına sürülüyorlardı. Kölelerin, sayısı konusunda fikir edinebilmek için bazı tarihi kaynakları incelememiz yeterlidir. Örneğin o devrin ünlü veziri Nizam-ül-mülk, “Siyasetname” adlı eserinde o dönemin Azerbaycan valisininin 1700 erkek ve 400 kadın kölesi olduğunu yazmaktadır¹⁴.

Sâsâni şahı, Khosrov Perviz (590-628) kendi saraylarında 12.000 erkekli kadınlı köle barındırmaktaydı. Birinci Yazdgerdi'n (399-420) veziri Mehrnersi 1.000 köleye sahip olduğu için kendisine verilen bin köleli Nersi lakabı ile övünürdü. O dönemle ilgili çeşitli kaynaklara baktığımız zaman, şahların, tapınaklara ve ülkenin ileri gelenlerine yaptığı bağışlar arasında çeşitli mallarla birlikte birkaç kölenin de bulunduğunu görmekteyiz. Kölelerin soyu genellikle Arya ırkına bağlı olmayan yerli halk ve savaş esirlerine dayanıyordu. Bu kaynaklara göre köleler Destcerd diye adlandırılan birimlerde, tarım ve diğer alanlarda çalıştırılmaktaydılar. “Matikan Hezar Destanı” adlı kitapta o günlerdeki kölelik konusuna geniş bir şekilde yer verilmektedir. Bu kitaba göre Destcerdler satıldığı zaman buralardaki köleler de, toprak ve diğer mallarla birlikte oranın yeni sahibine geçmektedirler¹⁵. Yine bu kitapta bir kölenin ortalama 500 Dirheme alınıp satıldığı ve kölelerin borç karşılığında rehin olarak gösterildiği de belirtilmektedir. Zerdüşt dininde kölelerin alınıp satılmasına izin verilmiştir.

B- Sasanilerde Ekonomik Düzen:

Eşkani Devleti'nin yıkıldığı ve yerine Sâsânilerin yönetime geldiği sıralarda Anadolu halkının büyük çoğunluğu Anadolu'nun merkezi ve doğu bölgelerinde, ya bağımsız olarak kendi arazilerinde tarımcılıkla uğraşmakta veya Hür Köylü Cemaat (Komün) leri diye adlandırılan birimlerde ortak arazileri üzerinde çalışmaktaydılar. Anadolu'nun batı bölgelerinde ise kölelik sistemi varlığını sürdürmekteydi¹⁶.

¹³ Nizamülmülk, Siyasetname, Yeniden hazırlayan : C. Şuar, Tehran, 1966, s. 53

¹⁴ Pigo Losaciya, İran Şehirleri, Tarihsiz, s. 161

¹⁵ Ferruh Merd, Matikan Hezar Destanı; Yeni baskı, G. Medi, Hindistan, İngilizce, s. 230-238.

¹⁶ Vladimir Lukonin, G. Persia II, World Publishing Co., Cleveland, Ohio, 1967, s. 20-28.

İkinci ve dördüncü yüzyıllar arasında Hür Köylü Cemaatleri ya büyük toprak sahipleri tarafından bölünmüşler veya bazı değişikliklere uğrayarak bağımsızlıklarını kaybedip arazileri şahlık topraklarına katılmıştır.

O sırada büyük toprak sahipleri vergi ödemekten muaf tutulmuş ama bunun yanında küçük toprakları olanlarla cemaate üye çiftçilere ağır vergiler yüklenmiştir.

Bu nedenden dolayı birçok cemaat üyesi ve küçük toprak sahibi ya topraklarını bırakmış veya büyük arazi sahiplerine iltica ederek hayatlarına devam etmişlerdir.

Tarihçi Ebu Abdullah "Harezmi Mefatih-ül-ulum" adlı eserinde iltica olayını şöyle açıklamıştır: Küçük bir çiftçi toprağını güçlü birisine veriyor ki onun himayesini kazansın ve gerektiği zaman ona iltica edebilsin¹⁷.

M.S. beşinci yüzyılın sonlarında Hür Köylü Cemaatlerine bağlı köylülerin bağımsızlıklarını kaybetmeleri ve günden güne büyük toprak sahiplerine bağımlı hale getirilmeleri onların büyük tepki göstermelerine neden oldu ve daha sonra üzerinde duracağımız Mezdekizm hareketinin başlaması için gerekli koşulları hazırladı. Bu hareket sonucu kısa bir süre, bazı bölgelerde eski hür çiftçi cemaatleri tekrar canlandıysa da Mezdekizm hareketinin bastırılmasından sonra yine eski halini aldı ve köylüler her gün biraz daha, büyük toprak sahibine bağımlı duruma geldiler. İşte bundan sonra feodal düzene geçiş daha hızlı bir süreç içine girdi.

Sâsâniler dönemindeki toprak mülkiyeti biçimleri ve sınıflandırılması konusunda elimizde pek az bilgi vardır. Bu konuya değinen az sayıdaki kaynakta söz konusu sınıflandırmalara kesin bir açıklık getirilmemiştir.

Elde olan kaynakları dikkatle incelediğimiz zaman, kaba çizgileri ile aşağıdaki mülkiyet biçimlerini ortaya çıkarabiliriz :

1- Hür Köylü Cemaatlerin Birlikte Ortak Oldukları Topraklar:

Bu konuya biraz evvel kısaca değinmiştik.

¹⁷ Harezmi Ebu Abdullah, Mefatih-ül-ulum, Çev. H. Hadivcem, Tehran, 1968, s. 63-64.

2- Divan Toprakları:

Bu topraklar, haraç denilen bir tür vergi karşılığında köylülere verilmekteydi. Divan topraklarının kullanılması karşılığında elde edilen gelirler devlet hazinesine girmekte ve devletle ilgili harcamalarda kullanılmaktaydı.

3- Şartlı Toprak Mülkiyeti :

Devletin elinde olan bu topraklar önemli bir idari veya askeri hizmet karşılığında geçici veya daimi olarak ilgili kesimlere verilmekteydi.

4- Saray Toprakları :

Bu toprakların mülkiyeti şahıslara aitti ve işletilmek için köylülere veriliyordu. Saray topraklarından elde edilen gelirler, şah ve sarayının özel masraflarında kullanılmaktaydı.

5- Şahısların Özel Mülkiyetinde Olan Topraklar :

Bu topraklar da doğrudan toprak sahibine aitti ve toprak sahibi bu arazi üzerinde her türlü işlemi yapmakta serbestti. Şahların özel mülkiyetinde olan bu topraklar köylüler tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir toprak sahibine verilmekteydi. Bu gelirlerin büyük bir bölümü arazi sahibinin özel giderlerinde kullanılıyordu ve az bir miktarı da vergi olarak devlete veriliyordu¹⁸.

Sâsâni Devletinin en önemli gelir kaynağı ve ekonomisinin temel ögesi Haraç (topraktan alınan vergi)'tir. Köylü ve çiftçiler, vergiyi bazen kendi isteklerine bazen de valilerin baskısı ile muntazam olarak ödemek zorundaydılar. Bunda etkin olan faktör toplumsal ve ekonomik alandaki hareketliliklerdir. Ödenen vergiler genellikle üretim yerine sarayların yapımında ve savaşların finansmanında kullanılıyordu. Sasani Padişahı Erdeşir Babekan'ın haracın önemini belirten ünlü bir cümlesi vardır. Padişah bu cümlede şöyle demektedir : “Ülkenin temeli haraçtır, bu da adaletle yükselir, zulümle değil.”¹⁹.

¹⁸ Numani Ferhat, Tekamul-i- feodalizm der İran (İran'da feodalizmin gelişmesi), Tehran, 1979, s. 146,151,161,174.

¹⁹ İman Shushteri, M.Ali, Ahde Erdeşir (Erdeşir Çağı), Tehran, 1969, s. 114.

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

Sâsâni devletinin ekonomik düzenini sağlamak için iki önemli Divan (Bugünkü anlamı ile bakanlık) kurulmuştu :

1- Haraç Divanı

2- Fevaid-i-amme (umumi faydalar) Divanı

C- Dini İnançlar :

a- Zerdüşçülük :

Zerdüş Dini, günümüzden tahminen 2500-3000 yıl önce, Arya kökenli kabilelerin, İran'a gelerek göçebelikten yerleşik düzene geçtiği sıralarda M.Ö. altıncı yüzyılın başlarında eski Mez dai inancının temeli üzerine, Zerdüş tarafından kurulan bir inanç sistemidir. Zerdüşten sonra meydana gelen diğer inançların hemen hemen hepsi bu dinin etrafında toplanmışlardır. Zerdüş dininin izlerini daha sonra tek tanrılık temeline dayanarak ortaya çıkan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te de görmemiz mümkündür. Özellikle Şii mezhebi ile Zerdüştlük arasında önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Özetle söylemek gerekirse Zerdüş dini, yalnız İran'ın değil o günkü dünyanın dini, felsefi ve irfani görüşlerinin ana kaynaklarından biri sayılmakta ve bu nedenle üzerinde daha dikkatli durulması gerekmektedir.

Zerdüş dinini incelediğimiz zaman onun oluşumunda iki devrenin rol oynadığını görmekteyiz; Birinci devre, "Evasta"²⁰da geniş bir şekilde anlatılan, ilk doğuş yıllarını kapsamaktadır. Bu devre Mezdeyesnanlar (Zerdüş'tin ailesi ve ona inananlar) ile Divyesnanlar (Zerdüş'e karşı olanlar) arasında geçen ideolojik ve toplumsal savaşlardan meydana gelmekte ve genellikle çeşitli hikaye ve efsanelerden oluşmaktadır. Bu devrede Zerdüş, toplumun bazı kesim ve sınıflarını met etmiş ve bazılarını da beddualar yağdırmıştır; o çağdaki sınıfsal çatışmaları açıkça görmemiz mümkündür.

İkinci devre ise Zerdüş dininin geliştiği ve yayıldığı dönemi kapsamakta ve 150 sene devam etmektedir²¹. Zerdüş dinine tabi olanların büyük çoğunluğu tarımcılıkla uğraşan bir ülkede doğduğu için, bütün öğretilerinde tarımcılığa büyük önem vermiştir. Bu öğretilerde her zaman ağaca, toprağa, suya saygı ve evcil hayvanlara sevgi öğütlenmiştir. Başka bir deyişle o günkü ekonomik düzenin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

²⁰ Zerdüş dininin kutsal kitabı.

²¹ Barkhi Taberi İhsan,....., s. 102.

Zerdüştlük, bütün içeriğiyle birlikte, o dönemde hakim olan maddi ve manevi koşul ve ilişkilerin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

1- Zerdüşť Dininde İkcilik (Dualizm):

İran, bulunduğu bölge itibari ile birbirine hemen hemen karşıt iki iklime ve toprak yapısına sahiptir. Verimli bir toprağın hemen yanı başında çorak araziler görölmektedir. Hava şartları da buna paralel olarak sık sık değışmekte, gece ve gündüz ile 4 mevsimdeki hava değışiklikleri ülkenin bitkisel örtüsünü etkilemektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu maddi ve manevi koşullar içerisinde doğan ve gelişen Zerdüşťlük zorunlu olarak bu şartlardan etkilenmiş ve öğretisinde iki ana unsura önem verilmiştir.

Bu iki ana unsurun biri bütün iyiliklerin kaynağı olan ve kendi deyimini hayır güçleri etrafında toplayan “Yezdan” ve diğeri ise tüm kötülüklerin bir arada toplandığı ve şer güçlerin sembolü olan “Ehrimen” dir.

Zerdüşť inancına göre, hayat sürdüğü müddetçe bu iki güç birbiri ile çatışmakta, bazen Yezdan ve bazen de Ehrimen güç kazanmaktadır.

Toplumların gelişme gösterdiği, ve barışın egemen olduğu devrelerde Yezdan ve savaşların hız kazandığı insanlığın çöküşe yüz tuttuğu sıralarda Ehrimen güç kazanmaktadır.

Danimarkalı ünlü doğu bilimcisi Arthur Christensen yaptığı araştırmalarda bu konuya geniş bir şekilde yer vermekte ve şöyle demektedir²² :

Koşulları ve iklimi elverişli olan bölgelerde yaşayan kabileler ile susuz ve kuru çöllerde yaşayan kabileler arasında sürekli bir çatışma bulunmakta ve bu kabileler arasındaki geçimsizlik dini inançları da etkilemektedir. Buna göre Zerdüşťlilerin kutsal kitabı Evesta’da bu iki gücün yani hayırların sembolü olan Yezdan ve şer güçlerin temsilcisi Ehrimen arasındaki çatışmaya geniş bir şekilde yer verilmekte ve insanlardan, Yezdan’ın başarısına yardımcı olmaları için her zaman barışa, ülkenin kalkınmasını sağlayan tarımcılığa, çok çalışmaya ve güvenliği korumak için de orduya yardımcı olmalarını istemektedir.

²² Arthur Christensen, İran der zamane Sasaniyan (Sasaniler Zamanında İran), Çev. B Reşit Yasemi, Tehran, 1966, s. 126.

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

Zerdüştiliği benimseyen bir kişi daima şu önemli üç meziyeti kendine ilke edinmelidir :

- 1- Goftari- Nik (İyi konuşmak)
- 2- Pendar-i Nik (İyi düşünmek)
- 3- Kırdar-i Nik (İyi davranmak)

Ebedi mutluluğa ulaşmak, yalnız bu ilkelere uymakla mümkün olabilir. Kötülerin cezası sürekli işkence ve iyilerin mükafatı ise sağlık ve cennettir. Zerdüşť her zaman barıştan yanındır. Kutsal kitabında “Biz sağlık ve barışı övüyoruz, çünkü savaşı ortadan kaldırmaktadır” demektedir²³.

Zerdüşť Dini Vendidad (Kötülere Karşı Kanun) adlı bir kitabında pisliklerden arınma yolları, günahlar ve tövbe etme koşulları, cinayet, hırsızlık, tecavüz ve ölümlere nasıl davranılacağı hakkında geniş bilgiler vermektedir. Adı geçen kitapta belirtildiğine göre, Zerdüşťler kutsal saydıkları toprağı kirletmemek için, ölümlerinin gömülmesine karşıydılar. Ölen kişileri “unutma mağaraları” diye adlandırdıkları açık çukurlara bırakıyor ve böylece onların toprağı kirletmeden kurda kuşa yem olmalarını sağlıyorlardı²⁴.

Zerdüşťler, yaradılışa, öldükten sonra dirilmeye ve sırat köprüsüne inanmaktaydılar. Onlara göre dünyanın ömrü 1200 yıldır. İlk 3000 yılda, aydınlığın simgesi Yezdan ile karanlığın sembolü Ehrimen, birbiri ile anlaşarak yaşamakta ve bu uzlaşma süresi, Ehrimen'in aydınlığa karşı başlattığı savaşa kadar devam etmektedir. Anlaşmanın sona erdiğini gören Yezdan, karanlıklar ve kötülüklerle savaşmak için 9000 yıllık bir plan yapar. Kendi başarısı ile sonuçlanacağına inandığı bu planı, Ehrimen'e de bildirir. Ehrimen bu planı öğrendikten sonra 3000 yıl hareketsiz kalır ve karanlıklara gömülür. Bu süre içerisinde Yezdan dünyayı yaratır.

Dünyanın yaratılmasından sonra, uyanan Ehrimen, Yezdan'ın yarattığı unsurları kirletmek ve insanlara zarar vermek için zararlı haşere ve hayvanları yaratır ve böylece hayırla şer arasındaki kavga başlamış olur.

Bu savaşta, aydınlığın yanında yer alan insanlar, öldükten sonra kolayca sırat köprüsünden geçerek cennete ulaşacaklar ama karanlığın hizmetine giren insanlar tüy kadar ince olan bu köprüden geçemeyip cehenneme düşeceklerdir.

²³ Ravendi, age, s. 214.

²⁴ A.k., s. 215.

Aydınlıkla karanlık arasında kalan, yani iyiliği ile kötülüğü eşit olan insanlar ise cehennem ile cennet arasında yer alan Berzeh'de kalacaklardır.

Bu dine inananlara göre, Zerdüş, insanın yaratılmasından 3000 yıl sonra, halkı aydınlatmak ve doğru yola yöneltmek için ortaya çıkmış ve onun ortaya çıktığı sırada dünyanın ömrü yalnız 3000 yıl kalmıştır. Bu sürenin sona ermesinden sonra esas kurtarıcı ortaya çıkacak ve şer ile hayır arasındaki savaş şiddetlenecektir. Savaşın başlaması ile gökteki kuyruklu yıldızlar yere düşecek, dünya alevler içinde kalacak ve madenler bir sel gibi yeryüzüne çıkacaktır. Bu sırada da ölü veya diri olan insanlar zorunlu olarak akan selden geçecekler. Halka hizmet etmiş ve iyilikten yana olan insanlar bu seli rahatlıkla geçip nihai cennete yerleşecek ve dünya sona erecektir. Ehrimen'de sonsuza kadar karanlığa gömülecektir²⁵.

b- Manizm:

Manizm'i ortaya çıkaran ve yayan Mani, Akani aristokrat ailelerinden birinin oğludur. Mani'nin anne ve babası, ana yurtları Hamedan'dan, Babil'e göç etmişler ve bir süre bu bölgede yaşadıkları sonra, İran'ın kuzeyinde bulunan Dest-i-Mišan'a geri dönmüşlerdir. O sıralarda Dest-i-Mišan değişik dinlerin, özellikle sınırlı sayıda yandaş ve katı inançları olan Saibilerin merkezi halindeydi. Mani'nin babası Saibi dinini benimsemiş ve onların inancına uyarak, et yemek, şarap içmek ve kadınlarla ilişki kurmaktan sakınmıştır²⁶.

İşte Mani, çeşitli inançların yaşadığı bir ortamda M.S. 216 veya 217 yılında dünyaya gelmiştir. Manizm'e inananlara göre , M.S. 229 yılında , yani Mani 12 yaşındayken , Tum adlı bir melek kendisine gelerek , yeni bir dini yaymak için hazırlıklı olmasını istemiştir. Mani 35 yaşına geldiğinde aynı melek tekrar ortaya çıkmış ve işe başlamasını emretmiştir²⁷.

Mani kendi çevresinden başlayarak dinini tanıtmaya başlamış ve halkı ona inandırmaya çalışmıştır. Manizm başlangıçta pek hızlı yayılmasa da, gitgide yaygınlaşmış ve büyük bir kitleyi etrafında toplamıştır.

Manizm de Zerdüştlük gibi, öğretisini iki ana tema üzerine oturtmuştur: Bunlardan birisi aydınlıklar dünyası, ikincisi de karanlıklar dünyasıdır. Hayat sürdükçe bu iki güç arasındaki çatışma da devam edecektir.

²⁵ A.k., s. 216

²⁶ Widen Green, Mani ve Talimat-i-uo (Mani ve onun öğretileri), Çev. N. Safaye İsfahani, Tehran, 1973, s. 177

²⁷ Khosrevi, age,s. 50-51

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

Manizm'i, Zerdüştilikten ayıran en önemli nokta, karanlıkların sonsuza dek devam etmesidir. Başka bir deyişle aydınlık hiç bir zaman karanlığa tam olarak hakim olmayacaktır. Halbuki Zerdüştilikte nihai zafer aydınlık güçlerindir. Onlara göre, hayat, aydınlıkların, karanlıklar tarafından zincire vuruluşlarına sahne olan bir zindandır.

Manizm'de yine diğer dinler gibi, toplumsal olaylardan etkilenecek doğmuş ve günün sosyo-ekonomik koşulları doğrultusunda kendi ilkelerini yaymıştır. Aristokrat zümrenin zulmünden bıkan halkı, avutmak için "her zengin yarım fakirleşecek ve geçinmek için başkalarına el açacak ve böylece ebedi azaba uğrayacaktır"²⁸ gibi sloganları savunmuş ve kitlelerde, bugün altın tahtlarda oturan sınıfın bir gün kendileri gibi yoksul insanlar olacağı ümidini uyandırmıştır.

Manizm'de en büyük değişiklik M.S. 300 yıllarında Roma'da yaşayan Bendus tarafından yapılmıştır.

M.S. 258-305 yılları arasında İran'a dönen Bendus'a göre iyilikler sembolü Yezdan ile kötülüklerin simgesi Ehrimen arasında çıkan savaşı, Yezdan kazanmıştır.

Daha önceleri, hiç bir zaman aydınlığın karanlığa galip gelemeyeceğine inanan Manizm, Bendus'un öne sürdüğü fikirlerle, dünya görüşünde köklü değişiklik yapmıştır. Manizm öğretisinin izlerini kendinden sonra gelen dini ve felsefi akımlarda açıkça görmekteyiz.

Bazı Batılı araştırmacılar daha ileri giderek, İslamiyet'in de Manizm'in bazı görüşlerinden etkilendiğini ileri sürmüşlerdir.

Bu iddialara göre Manizm'de bulunan, ruhun aydınlık ve tenin karanlık güçlerden kaynaklandığı, ruhun tende hapsedildiği ve ancak ölümden sonra serbest kalacağı gibi fikirler, bazı Kuran ayetlerinde de dile getirilmiştir²⁹.

c- Mezdekizm:

1- Mezdekizmin Ortaya Çıkışı:

Geniş halk kitlelerini peşinden sürükleyen ve egemen güçlerle halk arasındaki çatışmada öncülük eden Mezdekizm'in kurucusu Bamdad oğlu

²⁸ A.k., s.51

²⁹ Taberi, age, s. 66

Mazdak hakkında bilgi edinebilmek için, İran, Arap, Süryani ve Bizans kökenli kaynaklara başvurduğumuzda bu konuda ayrıntılı bilgi elde etmemiz mümkündür.

Nizamülmülk'ün "Siyasetname"si, Ebülfeth Mahammed-binabbas Şehristani'nin "Milel ve Nihel"i ve nihayet ünlü tarihçi Taberi'nin "Tarih-el-Rosol ve -el-Muluk"u bu kaynakların en tanınmışlarıdır.

Ünlü destan şairi Firdevsi'nin "Şahname"si'nde de Mezdek hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Bu kaynaklara başvurduğumuzda, Şahname'nin dışında hemen hemen bütün tarihçiler kendi sosyal çevreleri gereği, ön yargılı ve taraflı bir tutum içerisinde, Mezdekizm'e yaklaştıklarını görmekteyiz.

Gerçekten de, bir çoğu egemen güçlerin hizmetinde olan ve saraylarda yaşayan bu tarihçiler, buldukları koşulların etkisi ile Mezdekizm'i sapık bir görüş olarak nitelendirmişler ve objektif açıdan konuya yaklaşmamışlardır.

Batılı araştırmacılar ise ister istemez söz konusu kaynaklara başvurdukları için aynı yanılgıya düşmüşler ve tarafsız bir görüş ortaya koyamamışlardır. Mezdekizm'in gerçek yüzü son yıllarda İranlı ve yabancı araştırmacıların büyük çabaları ve tarafsız tutumları ile ortaya çıkmıştır.

Bu konuda, İranlı tarihçi ve araştırmacılarla birlikte, Danimarkalı A. Christensen, Çekoslovakyalı Atakar Klimç ve Sovyetler Birliği kültür akademisi üyesi Bayan Pigolosaciya'nın büyük pay ve emekleri vardır.

Çeşitli kaynaklara baktığımızda, Mezdekizm'in kurucusu hakkında bazı görüş ayrılıklarına rastlamaktayız.

Kimi tarihçilere göre bu inanç sisteminin ilk tohumları Mani ve daha sonra Bendus ve nihayet Zerdüşt Herekan tarafından atılmış ve Mezdek de bu dini yaydığı için onun adı ile anılmıştır.

Bazı araştırmacılar ise Mezdek'in kendinden önceki akımlardan etkilendiği ama Mezdekizm'i kendi fikir ve inançları doğrultusunda geliştirdiğini öne sürmüşlerdir.

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

İkinci gruba göre, Mezdekizm, karşı fikirlerin birleşmesi sonucu meydana gelmesi ile birlikte, tek parça ve uyumlu bir ruha sahip olduğu için Mezdek'in eseridir³⁰.

M.S. 478-531 yılları arasında yaşayan Mezdek, devrimci ruhu ve hitabet gücünün yardımı ile kısa bir zamanda halk arasında büyük bir sempati kazanmıştır. Sosyal adaletsizlik ve halkın hoşnutsuzluğu Mezdekizm'in yayılmasında etkili olmuştur. Mezdek'in yandaşlarının büyük çoğunluğu toplumun en fakir gruplarından oluşmaktadır.

Tarihçi Bel'emi, bu durumu kısa bir cümle ile şöyle özetlemiştir : “Mezdek'in sözleri, işsizler, dervişler (yoksullar), gençler, askerler ve normal halk arasında ilgi ile karşılandı ve bunların hepsi ona tebaiyyet ettiler”³¹.

Adı geçen kaynağa göre çoğunluğu köylü gençlerden oluşan orduda da Mezdek'in bir çok yandaşı bulunmaktaydı.

Halk arasında yaygın olan genel yoksulluk, Mezdekizm'in yayılmasının en önemli etkenidir. İbn-i Belhi Farsname adlı eserinde bu konuda şöyle demiştir :

“Dünya (İran) halkının çoğu yoksul ve dini ibadetlerde tembel olduğu için onun tabâsı çoğaldı”³².

Mezdek'in halk arasındaki etkinliği, o günün Sâsâni Padişahı Kubadi'yi ona yaklaşmaya mecbur etmiştir. Biruni'ye göre bu yaklaşımın temel nedeni, Mezdeklerin çokluğu olmuştur.

Mezdeklere karşı sürdürülen bu hoşgörü, Kubat hükümetinin son yıllarından başlamak üzere, ondan sonra tahta oturan şahlar zamanında tamamen ortadan kalktı ve bu hoşgörü yerini düşmanlığa bıraktı. Bu düşmanlık nihayet Mezdeklerin katledilmesi ile sonuçlanmışsa da, bu hareketi kökünden yok edememiş ve Mezdek'in fikirleri, bir süre devam eden suskunluktan sonra, meydana gelen halk hareketlerinin pek çoğunun temel ideolojisini oluşturmuştur.

³⁰ Bel'emi, Tarih-i-Bel'emi, Tarihsiz, s. 99V-9V.

³¹ Bel'emi, age, s. 99V-9V.

³² İbn-i-Belhi, Farsname, Düzelten A. Naki Bahruzi, Şiraz, 1964, s. 98.

2- Mezdeki'lerin İnançları:

a) Aydınlık ile Karanlık Arasındaki Çatışma:

Daha önce de belirttiğimiz gibi hem Manizm'in, hem de Mezdekizm'in ana temasını aydınlıkla karanlığın ezeli çatışması oluşturur. Mezdekizm'de aydınlık bilinçli ve karanlık bilinçsizdir. Aydınlık kendi iradesi ile hareket ettiği halde karanlık iradesizdir. Buna göre aydınlığın karanlığa karşı başarısı kaçınılmazdır ve bu üstünlük üç aşamada gerçekleşir :

1. Aşama: Bendheşn (Ayrılık) Aşaması:

Bu aşamada aydınlıkla karanlık birbirine karışmamıştır ve her biri bağımsız olarak hareket etmektedir.

2. Aşama: Gomizşen (Birleşme) Aşaması:

Bu aşamada iki karşıt güç geçici ve tesadüfi olarak birbirleriyle birleşmişlerdir.

3. Aşama: Vicarsen Aşaması:

Vicarsen yani aydınlığın karanlıktan ayrılması ve ona üstün gelmesi -ki bu kaçınılmazdır- bunun gerçekleşmesi için halkın yardımı gerekmektedir. Adaletin yanında olmak ve zulme karşı savaşmak bu aşamayı hızlandırır. Mezdek bu yoldan hareket ederek sürekli olarak halkı zulme karşı direnmeye çağırır³³.

3- Adalet ve Eşitlik İlkesi:

Mezdekizm'in en önemli özelliği, çağının sosyal ve ekonomik olaylarını ele almak, bunları eleştirmek ve daha sonra bu koşullara uygun olarak kendi görüşünü ortaya koymaktır.

Mezdek'e göre eşitsizlik ve adaletsizliğin köklerini ortaya çıkarmakla adalet ve eşitliğin sağlanması mümkündür. Ahurmezda (Tanrı) bütün dünya nimetlerini eşit olarak halka sunmuştur. Eşitsizlik, bazı çevrelerin, bu nimetleri, güç kullanarak, kendi ellerinde toplamasından doğmuştur.

³³ A.k., s. 119-120.

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

Nizamülmülk “Siyasetname” adlı kitabında bu konuyu şöyle açıklamıştır: “Mezdek dedi ki; dünya malı Allah’ın kulları ve Adem’in çocukları olan insanlara verilmiştir. Birisinin bir şeye ihtiyacı olursa başkasının malını kullanmalıdır ki yoksulluğa düşmesin ve eşitlik sağlansın”³⁴.

Mezdek’e göre toplumdaki, kin, kıskançlık ve savaşın nedeni eşitsizliktir. Bu ortadan kalkarsa savaşların yerini barış ve düşmanlıkların yerini dostluklar alır. Aydınlığın kazanması için çalışmak aynı zamanda eşitliğin, adaletin, sevgi ve barışın yerleşmesi için çalışmak demektir. Bunların hepsi, Yazdan’ın Ahrimen’e karşı savaşının bir sonucudur.

Mezdekizm’in üzerinde durulması gereken en önemli konularından birisi de kadınlar hakkındaki görüşleridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, o çağların tarihçilerinin bir çoğu Mezdek’i kadınlarda ortaklık ilkesini getirdiği ve savunduğu için suçlamışlar ve ağır ithamda bulunmuşlardır.

Konuyu daha yakından incelediğimiz zaman, bu tarihçilerin genellikle ön yargılı olduklarını ve egemen güçlerin etkisi altında kaldıklarını görmekteyiz.

Gerçekten de Mezdek’in yaşadığı o devirlerde evlilik olayı karmaşık bir sorun gibi kendini göstermekteydi. Eşraf sınıfı için çok eşlilik serbestti. Eşrafın kalabalık haremlelerinde “şah zen” (kadınların şahı) adı altında kadınlar bulunduğu gibi çok sayıda “çaker zen” (hizmetçi kadın) ler yaşamaktaydı. Öte yandan “khotedesi” (mahremlerle evlilik) de yaygındı.

Bu şartlar altında geniş halk kitlesi, tek bir eş bile almaktan mahrumdu. Aristokrat Sâsâni düzeninin bütün kurumlarına karşı çıkan Mezdek’in böyle önemli bir konu üzerinde durmaması beklenemezdi. Buna göre Mezdek, mal ve mülkün, halk arasında eşit bir şekilde paylaşılmasını savunduğu gibi, isteyen herkesin bir eşe sahip olması gerektiği ilkesini de savunmaktaydı.

Bunu gerçekleştirebilmek için de çok eşliliğin yasaklanmasını ve haremlelerin dağılmasını istemekteydi. Her zaman Mezdek’in fikirlerine karşı olan aristokrat sınıf, haremlelerin dağılması ve çok eşliliğin ortadan kalkmasını, sanki malları ile birlikte namusları da halk arasında paylaşılırken isteniyormuş gibi algılamakta ve buna şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bu nedenlerden dolayı İslam tarihçilerinin bir çoğu Mezdekileri, “Abahiye” (her şeyi mübah sayan) diye de adlandırmaktadırlar³⁵.

³⁴ Nizam-ül-mülk, age, s. 301.

³⁵ İhsan Taberi, age, s. 121.

İslami devrin tarihçilerinden Ebi Mansur Saâlebi, her fırsatta Mezdek'i şeytan diye tanımladığı halde, kadınlar konusundaki görüşlerinden dolayı onun hakkında daha gerçekçi bir tutum izlemekte ve şöyle demektedir :

“Mezdek dedi ki, fazla malı ve kadınları olan kişilerin, bu olanaklardan yoksun olanlara ne üstünlükleri vardır? Fazla olan her şey zenginlerden alınmalı ve fakirlere verilmelidir”³⁶.

İhsan Taberi ve Greeshmen gibi bazı İranlı ve yabancı araştırmacılar, Mezdekizm'i, eşitlik ve adalet konusundaki düşüncelerinden dolayı Mezdek Komünizmi veya İran Komünizmi diye tanımlamaktadırlar.

Greeshmen bu konuda şöyle demektedir : “Kendi çağında devrimci bir anlayış ortaya koyan Mezdekizm'i İran Komünizmi diye adlandırmak gerçek dışı bir yaklaşım olmayacaktır”³⁷.

İhsan Taberi'ye göre de Mezdekizm'de işlenen ana unsur ilk sınıfsız topluma dönüşür³⁸.

4- Kimseyi İncitmemek ve Riyazet İlkesi:

Mezdek kendi dinini seçenlere, kimseyi incitmemek ve riyazet (kendi kendini incitmek) ilkesini salık vermiştir. Bu ilkeye göre, insan hiç kimseyi - düşmanı bile olsa- incitmemeli ve gerekirse misafirlerinden canını bile esirgememelidir.

Aslında Mezdekizm'in bu öğretisi onun yandaşlarının amaçlarına ters düşmekte ve onları gerektiği zaman gaddarca öldüren düşmanlarına karşı silahsız bırakmaktadır.

Buna göre daha sonraları yani İslamiyet adı ile İran'a egemen olan Araplara karşı savaşan ve Mezdekizm'den esinlenen halk, egemen güçlere karşı giriştikleri savaşlarda, kendilerini zayıf düşürdüğü için bu son öğretilerde değişiklik yapmışlar ve silahlı düşmana karşı silah kullanmışlardır.

Mezdekizm'i oluşturan kaynaklara baktığımız zaman, bu dinde, hem kendinden önceki İran dinlerinin ve hem komşu ülkelerde yaygın olan çeşitli dinlerin izlerini görmekteyiz.

³⁶ Ebi Mansur Saâlebi, Ahbar-el-Muluk-El-Farsi ve Siyerehim, Tehran, 1963, z. 60.

³⁷ Greeshmen, İran Ez ağaz ta Eslam (İran, Başlangıcından İslama kadar) Çev: Dr.Moin Tehran,1951, s.303-305

³⁸ Taberi İhsan, age, s. 122.

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

Zerdüştlük ve Manizm gibi İran kökenli dinlerde bulunan aydınlık ve karanlık arasındaki savaş, biraz değişik bile olsa Mezdekizm'i etkilediği açıkça ortadadır.

Başkalarını incitmemek ve düşmana karşı iyi davranmak gibi ilkelerin kaynağı ise Budizm, Hindu ve Hıristiyanlık gibi İran kökenli olmayan dinlerdir. Bütün bunlara rağmen insanlık tarihinde ilk defa ekonomik eşitliği ortaya attığı için Mezdekizm'in hem kendi çağındaki hem de kendinden sonra meydana gelen toplumsal hareketlerde derin izler bıraktığı ve bu hareketlerin ideolojisini oluşturduğu da inkar edilemez bir gerçektir.

Mezdek ve yandaşlarının öldürülmesi hakkında çelişkili bilgiler mevcuttur. Elde bulunan kaynakların bir çoğunda Mezdek'in, Sasani şahı Enuşirvan (531-579)'ın emri ile öldürüldüğü ve yandaşlarının da kılıçtan geçirildiği vurgulanmaktadır³⁹.

SONUÇ

Sâsâniler tarihi üzerinde duran ve bu konuda çalışmalar yapan tarihçilerin hemen hemen hepsi, İslamiyet'in İran'a gelişini ve bu yeni dinin İran toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında yarattığı önemli değişiklikleri göz önünde bulundurarak, İran Tarihini, İslamiyet'ten önce ve İslamiyet'ten sonra olmak üzere iki döneme ayırmışlardır.

İslamiyet'ten önceki Sâsâniler dönemine baktığımızda kast sistemini andıran sınıfsal bir toplumun var olduğunu görmekteyiz. Aristokratlar, bozorgan (büyükler), ruhaniler (din adamları), debiran (katipler), dihganan (orta boydaki toprak sahipleri), köylüler ve köleler Sâsâni devrinin en belirgin sınıfları idi. Adı geçen sınıflar aşılması pek zor olan sınırlarla birbirlerinden ayrılmışlardı ve bir alt sınıftan yukarı bir sınıfa geçmek imkansız hale gelmişti.

O tarihlerde İran'da yarı feodal ve yarı kölelik düzeni hakimdi. Ülkenin doğusu ve kuzeyinde kölelik düzeninin kalıntıları var olmakla birlikte feodal sistemin geliştiği ve gündün güne güçlendiği göze çarpmaktaydı. Bunun yanında, batı ve güney bölgelerinde ise kölelikten feodalizme geçiş daha ağır tempoda cereyan etmekteydi. Sâsâni döneminin en kalabalık sınıfını köylüler oluşturmaktaydı ve dolayısıyla ekonomik düzenin bütün yükü bu sınıfın omuzlarındaydı. Köylüler tarımsal üretimde verdikleri emeğin karşılığında düşük bir pay almakta ve bu pay gündün güne azalmaktaydı. Buna göre köylüler, sömürülen bir sınıf olarak, devlet ve merkezi hükümete karşı yapılan ayaklanmalarda en ön saflarda yer almışlardır.

³⁹ Nizam-ül-mülk, age, s.318.

Sâsâni döneminin egemen dini Zerdüştilikti. Bu din ilk başlarda birçok insancıl amaçlar gütmesine rağmen devletin resmi dini halini aldıktan sonra bir baskı unsuruna dönüşmüştür. Zerdüştiliğin yanı sıra ve ona bir tepki olarak Manizm, Mezdekizm, Zervanilik gibi dinler ortaya çıkmış ve geniş halk kitleleri arasında rağbet görmüşlerdir. Mezdekizm halkçı ve devrimci niteliğinden dolayı İslamiyet'in gelişinden sonra Arap egemenliğine karşı yapılan halk hareketlerinin bir çoğunun ideolojisini oluşturmuştur.

Sâsâni dönemi İran'ında görünüşü ihtişamlı ama temelden gitgide çürümeye yüz tutan bir düzen devam ederken Anadolu'nun güneyindeki Arabistan'da kabile sisteminin yıkıldığı ve sınıfsal bir toplum yapısına yaklaşıldığı sırada İslamiyet adı altında yeni bir din ortaya çıktı. Tek tanrıya inanan ve insanlar arasındaki eşitlik ve adaleti savunan bu yeni din, Arabistan'ın içinde hızla yayıldığı gibi Arabistan sınırlarının dışındaki toplumları da etkilemeye başladı. Bu tarihlerde Anadolu halkı herhangi bir iç veya dış etkenin yaratacağı müsait ortamdan yararlanarak, azınlığın mutluluğu için kurulan Sâsâni düzenini yıkmak istemekteydi. Doğal olarak Sâsâni Rejimi de yarattığı ekonomik ve toplumsal koşullardan dolayı yıkılmaya mahkumdu. Bu ortamda İran'a saldıran yeni Müslüman olmuş Araplar, inandıkları bu yeni din ve ideolojinin yardımı ile bu rejimi yıkmayı başarmışlardır.

KAYNAKÇA

Arnold, The caliphate of İslam, Oxford, 1924

Bauasani, Persia Religiose, Milano, 1959

Bel'emi, Tarih-i Bel'emi, Tarihsiz

Benjamin, S.G.W., Persia and the Persians, London, 1887

Browne, Edvard, Tarih-i-Edebiyat-i-İran, Çev. Fetullah Müctebai, C. 2, Tehran, 1962

Christensen, Arthur., İrandar Zamane Sasanian, Tehran, 1961

Christensen, Arthur, İrandar Zamane Sasanian, Çev. B. Reşit Yasemi, Tehran, 1966

Green, Widen, Mani ve Talimat-i-uo, Çev. N. Safiye İsfehani, Tehran, 1973

Greeshmen, İran Ez ağaz ta Eslam, Çev. Dr. Moin, Tehran, 1951

Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme

- Harezmi Ebu Abdullah, Mefatih-ül-ulum, Çev. H. Hadivcem, Tehran, 1986
- İbn-i Belhi, Fersname, Düz. A. Nahi Bahruzi, Şiraz, 1964
- Ibni Meskuy, Enusirvan, Hakkında Bazı Notlar, Tehran, Tarihsiz
- İmam Shushteri, M. Ali, Ahde Erdeşir, Tehran, 1969
- Khosrevi, Khosrov, Mezdek, Tehran, 1980
- Losaciya, Pigo, İran Şehirleri, Tarihsiz
- Lukonin, Vladimir, G. Persia II, World Publishing Co., Cleveland, Ohio, 1967
- Merd, Ferruh, Matikan Hezar Destanı, Yeni Baskı, G. Medi, Hindistan
- Nizam-ül-mülk, Siyasetname, Yeniden hazırlayan: C. Şuar, Tehran, 1966
- Numani, Ferhad, Tekamul-i-Feodalizm der Iran, Tehran, 1979
- Ravendi, Murtaza, Tarih-i Takavvulat-i İçtimai, Tehran, 1979
- Sâalebi, Ebi Mansur, Ahbar-el-Muluk-El-Farsi ve Siyerehim, Tehran, 1963
- Taberi, İhsan, Barkhi-beresiha
- Zeryab, A., Part Devresinin Yedi Büyük Ailesi, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Tarih Grubu Yazısı, 1. Cilt, Sayı 2, Tehran, 1977